

ORAȘELE CÎMPULUNG, CURTEA DE ARGEȘ ȘI PITEȘTI VĂZUTE DE CĂLĂTORI STRĂINI LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVII-LEA

ALEXANDRU LIGOR

Deși s-a scris — și nu puțin pînă acum — despre așezările medievale muntene : Cîmpulung¹, Curtea de Argeș² și Pitești³, deși dispunem chiar de valoroase lucrări speciale, editate mai de mult⁴ sau recent⁵, consacrate observațiilor călătorilor străini cu privire la meleagurile românești, totuși, o prezentare detaliată a notațiilor peregrinilor veniți aici, la mijlocul secolului al XVII-lea, cu rosturi mai întotdeauna aceleași, știri care, cu tot caracterul lor subiectiv, uneori contradictoriu și laconic, pot constitui puncte de referință și nu arareori temei pentru cunoașterea unor realități istorice altfel greu sau imposibil de aflat, credem că nu-i neavenită.

Dintre călătorii străini care au vizitat orașele Cîmpulung, Argeș și Pitești în vremea de care aminteam, se numără : călugărul minorit conventual Silverio Pilotti din Penna (?—după 1640), Petru Bogdan Baksic sau Pietro Deodato Baksic (c. 1601—1674), Francesco Maria Spera, minorit conventual din Narni (?—după 1670), Bonaventura din Campofranco, ce făcea parte și el din ordinul minoriților conventuali (?—după 1653) și Angelo Petricca din Sannino (?—1673), care stă în țările române între anii 1632—1638.

Informații ample și mai exacte, de altminteri, dintre toți cei menționați ne furnizează Baksic, fapt explicabil și prin venirea sa în repetate rînduri în țările române (în : 1640, 1641, 1648, 1651, 1653, 1670). Avea, deci, posibilitatea să observe mult mai multe lucruri, chiar și de amănunt, de profunzime.

Călătorii străini s-au oprit mai îndelung asupra Cîmpulungului ; în relatările lor asupra celorlalte două orașe sint, din păcate, foarte sărace. Petru Bogdan Baksic, prezent în Cîmpulung, în anul 1640, avea să noteze că orașul era „așezat la poalele munților, între munți

¹ Vezi Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România*, I — Țara Românească (Muntenia, Oltenia și Dobrogea), vol. I, Edit. Mitropolia Olteniei, 1970, p. 159—168.

² *Ibidem*, p. 236—250.

³ *Ibidem*, vol. II, p. 486—490.

⁴ N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, ed. a II-a, 4 vol., București—Vălenii de Munte, 1928—1929 ; P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930.

⁵ Paul Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV—XVIII)*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1973.

mai mărunți“, într-un „ținut bogat în fructe și ape. Prin mijlocul orașului trece un rîu pe care sînt mori, iar de-a lungul rîului sînt grădini“. Aici „nu sînt vii“, notează el în continuare, ci, „la o depărtare de vreo 20 de mîle, în orașul Pitești“⁶.

În același an, vizitînd Piteștii, Baksic avea să scrie că orașul se află „în apropierea munților, așezat pe dealuri, lîngă rîul Argeș; de o parte a rîului se află cîmpii și păduri și de cealaltă parte, spre munți, sînt dealuri și vii (...) în mare număr și dau vinurile cele mai bune din toate Țara Românească. Are biserici foarte frumoase și o mănăstire de călugări“⁷.

Interesante sînt notațiile aceluiași cu privire la activitatea comercială din Cîmpulung. Mai precis, în legătură cu bilciul cel mare, care dura o lună, începînd din ziua de Sfîntul Ilie (20 iulie), în care răstimp veneau acolo „mulți negustori“⁸. Mănăstirea din oraș avea printre venituri vama acelui bilci, fapt consemnat în numeroase documente ale vremii, ca și de Baksic, de altfel⁹.

Și pe temeiul relatărilor sale putem stabili centrul comercial al orașului Cîmpulung, locul tîrgului de la Sf. Ilie. Revenit aici în decembrie 1648, ne spune că mănăstirea Negru Vodă a ars odată cu clopotnița și cu „atîtea dughene împrejur unde se face tîrg mare în ziua de Sf. Ilie cînd vin negustorii din diferite părți ale țării“¹⁰. Ca atare, centrul comercial cîmpulungean se afla în imediată apropiere a vechii ctitorii a lui Radu I, restaurată de Matei Basarab voievod în anul 1634.

Interesante sînt observațiile călătorilor străini și asupra unor aspecte de natură demografică. Cifrele date sînt, desigur aproximative. Unele, evident eronate; spre pildă, numărul de numai 288 de catolici existent în trei dintre cele mai dezvoltate orașe din Țara Românească (Tîrgoviște, București, Cîmpulung) dat de Silvero Pilotti¹¹.

Și în această privință datele cu privire la Pitești sînt foarte sărace, iar asupra populației Argeșului, doar niște vagi referiri.

Pentru vremea și orașele de care ne ocupăm, lipsesc statisticile și recensămintele — izvoare istorice prețioase, directe, cum redau, de regulă, nealterată realitatea istorică — izvoare care ar putea sta temei unor aprecieri juste ale factorului fenomenului demografic. Situația nu-i proprie Cîmpulungului, Argeșului și Piteștilor, ci generală, pentru toate așezările — rurale sau urbane — din țările române¹².

Datele furnizate de călătorii străini — cu atît mai prețioase, cu cît de altele nu dispunem¹³, și înscrise în tabelul anexat, ne dau, totuși, puțința unor deducții, credem noi, nu lipsite de oarecare însemnătate.

Ce concluzii rezultă din relatările călătorilor străini asupra locurilor celor trei orașe?

⁶ *Călători străini despre țările române*, vol. V, îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu—Dersa Bulgaru și Paul Cernovodeanu, Edit. Științifică, București, 1973, p. 209.

⁷ *Ibidem*, p. 208.

⁸ *Ibidem*, p. 211.

⁹ *Ibidem*, p. 212.

¹⁰ *Ibidem*, p. 286.

¹¹ *Ibidem*, p. 105.

¹² Ștefan Ștefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Edit. „Facla“, 1974, p. 22.

¹³ Spre deosebire de așezările rurale unde pot — și au fost folosite — documentele interne (vezi, în acest sens, Lia Lehr, *Factori determinanți în evoluția demografică a Țării Românești în secolul al XVII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie“, vol. VII, 1974, p. 161—206).

— Numărul românilor este considerabil mai mare față de locuitorii catolici (sași, la origine) ;
 — Cîmpulungul se află și sub raportul numărului de locuitori în fruntea celorlalte două orașe ;
 — Procesul de asimilare a populației de origine etnică străină se intensifică ;

— Sensibila diferență dintre numărul locuitorilor din aceste trei așezări cu cel existent în aceeași vreme în principalele orașe ale țării (București și Tirgoviște) ¹⁴.

Călătorii străini surprind în relatările ce fac și câteva interesante aspecte de ordin social ; și de această dată, mai cu seamă Baksic, pentru Cîmpulung.

Astfel, este reliefată marea diferențiere de avere (și venituri, se înțelege) între masa orașenilor participanți direct la procesul de producție sau la relațiile de schimb și feudali (spre pildă, egumenul mănăstirii ortodoxe care, refăcînd biserica și anexele ei cuprinse de incendiu, a cheltuit o sumă deloc neglijabilă ; ea se ridica, după aprecierea călătorului străin, la câteva mii de scunzi) ¹⁵. Chiar preotul catolic trăia „în sărăcie printre săraci” ¹⁶.

Proprietatea bisericii catolice Sf. Iacob cel Mare se reducea la : o casă (situată în curtea bisericii), „o vișoară, la o depărtare de Cîmpulung de o jumătate de zi sau mai mult ; după ce se scad cheltuielile de întreținere a viei, notează Baksic, „ceea ce prisosește se dă pentru biserică (...)”. Acea vie nu poate da mai mult de o butie de vin, care face 50 de măsuri ale țării ; mai avea biserica trei pășuni, exploatate însă, temporar, de niște particulari ¹⁷.

Populația catolică din Cîmpulung — căci la ea se referă, cu osebire, misionarii — avea multiple obligații de îndeplinit către feudali (laici sau clerici). Erau supuși domnului țării și împovărați de acesta de biruri ¹⁸, ca de altfel și ceilalți orașeni săraci (meșteșugari, negustori ș.a.) români, știută fiind fiscalitatea atît de apăsătoare din vremea lui Matei Basarab ¹⁹. Către paroh, fiecare casă trebuia să plătească anual următoarele sume : 1) de Paște, 10 baiochi ; 2) de Sf. Maria (Mare, în august) 8 baiochi ; 3) de Crăciun, 8 baiochi. Se adăugau darurile întîmplătoare (piine, vin etc.) ²⁰. Deci, fiecare casă (familie) plătea anual preotului 26 baiochi pe an. Existînd circa 50 de case, ar rezulta o sumă de 1 300 baiochi anual. „Cei ce nu pot face față dărilor mari sînt nevoiți să fugă în altă parte, dar mai mult în Transilvania” ²¹. Foarte importantă această informație a martorului ocular al evenimentelor de la mijlocul secolului al XVII-lea, asupra unei frecvente forme de manifestare a nemulțumirii maselor populare.

Descrieri ample fac misionarii străini asupra monumentelor de artă. Existau în anul 1640 în Cîmpulung douăsprezece biserici „foarte frumoase și mare mănăstire, pe care a clădit-o acest domn” ²² și a ridicat

¹⁴ *Istoria României*, Edit. Acad. R.P.R., București, 1964, p. 67—69.

¹⁵ *Călători străini...*, vol. V, p. 266.

¹⁶ *Ibidem*, p. 265.

¹⁷ *Ibidem*, p. 263—265.

¹⁸ *Ibidem*, p. 270.

¹⁹ Darnaschin Mioc, *Reforma fiscală din vremea domniei lui Matei Basarab*, în „Studii. Revistă de istorie”, 1959, 12, nr. 2, p. 53—85.

²⁰ *Călători străini...*, vol. V, p. 265.

²¹ *Ibidem*, p. 264.

²² De fapt mănăstirea Negru Vodă, refăcută de Matei Basarab în anul 1634.

în jurul mănăstirii ca un fel de cetate din birne mari înconjurînd-o cu 12 bastioane de jur împrejur, încît este foarte bine întărită și mai trebuie să se umple pe dinăuntru cu pămînt, pentru că nu este încă gata”²³. La refacerea turnului clopotniței al mănăstirii Negru Vodă s-au folosit și materiale provenite de la biserica Sf. Elisabeta. Nu tîrziu după refacere, mănăstirea a luat loc, fiind distrusă „aproape în întregime împreună cu acoperișul bisericii (...) care era toată acoperită cu plumb și încă și clopotnița și atîtea dughene împrejur”²⁴. Cheltuielile de refacere a stricăciunilor vor fi suportate, cum arătam mai sus, de către egumen.

În legătură cu biserica Sf. Elisabeta (Cloașterul din Cîmpulung), interesante sînt notațiile din anul 1640: „I s-au prăbușit acoperișul și cupola corului, spunea Baksic; zidurile au rămas întregi (...). Mănăstirea, împreună cu biserica fuseseră ale călugărilor franciscani. Dar n-a mai rămas din mănăstire nimic; numai biserica se mai păstrează”. Odinioară „această biserică, lungă de 40 de pași și lată de 12, a fost (...) foarte frumoasă (...). Călugării au făcut alături o grădină, dar dacă ar fi cineva care să-și dea silința, s-ar putea ușor redobîndi de la domn tot terenul acela”²⁵.

Angelo Petricca din Sonnino avea să constate în anul 1640 că biserica Bărăția²⁶, era „frumoasă, cu locuință pentru misionari”²⁷. La aceeași biserică, închinată Sf. Iacob cel Mare se va referi și Petru Bogdan Baksic, în repetate rînduri.

După ce arată dimensiunile bisericii (lungime — 35 de pași, lățime — 9 pași), scria că, inițial, aceasta avusese trei altare iar în 1640 „numai altarul cel mare era în bună stare (...) cu o icoană pe care a dat-o de curînd un călugăr schismatic. Nu avea odore bisericesti în sacristie în afară de un felon pe care l-au adus călugării de la Tîrgoviște și un liturghier, iar în anul acesta, în ziua Sf. Ilie, negustorii din Chiprovăț au dăruit două fețe de masă”. În fața altarului mare se află îngropați mulți preoți luterani. „Sacristia boltită, continuă Baksic, se află în partea stîngă, dar nu se găsește nimic în ea. Jumătate din biserică e boltită, iar cealaltă jumătate avea numai zidurile înalte și este acoperită deasupra, dar este stricată, fiind veche și adeseori cad pietre de sus. De altfel întreaga clădire amenință să se năruie și bieții oameni n-au cu ce o repara. În fața altarului se află o cristelniță, acoperită cu o pinză. În fața ușii bisericii se află o clopotniță făcută din lemn cu două clopote mari, și lingă biserică este un cîmîtir, care fusese mai înainte împrejmuit cu ziduri și apoi a rămas deschis; acum acest preot a pus să-l închidă cu un gard și i-a făcut o poartă”²⁸.

Noi elemente descriptive aflăm de la același călător, aflat în iarna lui 1648 din nou în Cîmpulung: „Altarul mare, de piatră (al bisericii Sf. Iacob cel Mare n.n.), neconsacrat, la care urci pe trei trepte, este sărăcăcios înzestrat (...). Pe altar se află icoana fericitei Fecioare Maria cu copilul în brațe, pictură veche făcută după stilul grecesc și la dreapta și la stînga aceluiași chip sînt zugrăviți doi îngeri (...)”. Biserica nu avea nici atunci cor. Era „în întregime de zid și deasupra altarului celui mare

²³ *Călători străini...*, vol. V, p. 211—212.

²⁴ *Ibidem*, p. 266.

²⁵ *Ibidem*, p. 211.

²⁶ Vezi amănunte la E. Lăzărescu, *Despre piatra de mormint a comitelui Laurențiu*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, IV, 1957, 1—2, p. 121.

²⁷ *Călători străini...*, vol. V, p. 57.

²⁸ *Ibidem*, p. 210.

pînă la poarta de miazăzi este boltită ; are două ferestre înalte închise cu o refea, alături de altar ; n-are anvon ; în pardoseală sînt lespezile unor morminte săpate în pămînt. Sînt bănci pentru bărbați și, în partea de jos a bisericii, pentru femei ; acoperișul este din șindrilă, iar pardoseala de cărămidă arsă ; dulapuri nu sînt de loc, nici chiar cutii pentru milostenie ; se păstrează aghiazma lingă ușa cea mare, într-un vas de aramă ; sînt două uși, una mare înspre apus și cealaltă mai mică spre miazăzi ; în vîrfurile bisericii este o cruce de lemn ; nu este zugrăvită ci numai văruiată toată pe dinăuntru împreună cu bolta.

Cimitirul e de jur împrejurul bisericii ; mormintele puține sînt săpate în pămînt și deasupra lor sînt puse pietre cu litere sau cu inscripția latină a numelor și prenumelor celor care sînt îngropați (...).

Clopotnița din fața bisericii e făcută din lemn, înaltă, cu ușa ei, cu trei clopote foarte frumoase²⁹ (...) ; în vîrfurile clopotniței este o cruce de lemn (...).

Sacristia se află în partea dinspre Evanghelie ; se intră prin biserică și nu are altă ușă ; este clădită cu boltă și n-are înăuntru decît un singur dulap (...)“.

Biserica — încheie Baksic relatarea — „nu are tavan, decît partea unde este boltită ; a fost arsă (...) ; are două mici altare în mijloc, unul în fața celui alt, nu se slujește la ele ; le țin mai degrabă de frumusețe decît pentru altceva“³⁰. Lucruri noi, deosebit de importante, despre biserica menționată, ne aduce Baksic în însemnările sale din anul 1653 ; singurul aspect care poate merita a fi amintit : existența, acum, a doi preoți, spre deosebire de anii precedenți cînd oficia doar unul singur³¹.

Ultimul capitol la care avem a ne opri se referă la cîteva aspecte de natură culturală.

În biserica închinată Sfîntului apostol Iacob cel Mare se slujea în limba latină și după ritul romano-catolic (...). În 1648, acolo „cărți de cîntări“ erau „foarte puține și fără nici o valoare“ zice Baksic. Doar unul sau două liturghiere și alte cărțile după care sînt îndrumați copiii să cînte vecernia și utrenia împreună cu liturghia, așa cum pot ei din obișnuință și cum au învățat de la cei mai bătrîni care păstrează mai departe un anume fel de a sluji de la unguri“.

Numărul copiilor (din familiile catolice) care, pe lingă paroh, învățau să citească, era destul de redus, patru sau cinci.

*
* *
*

Știrile (de natură diversă : economică, socială, demografică, ș.a.m.d.), cuprinse în relatările călătorilor străini — mai cu seamă ale acelor care s-au oprit la Cîmpulung, în Argeș sau la Pitești vreme mai îndelungată — dincolo de unele inadvertențe, exagerări, erori, rămîn deosebit de prețioase. Multe dintre ele sînt confirmate de alte izvoare istorice, sigure, obiective. Altele — cum, spre pildă cele demografice — rămîn singurele care ne dau o anumită imagine asupra realităților de la mijlocul secolului al XVII-lea.

²⁹ În anul 1640 avea doar două clopote, cum am văzut.

³⁰ *Călători străini...*, vol. V, p. 262—263.

³¹ *Ibidem*, p. 270.

DIE STÄDTE CIMPULUNG, PITEȘTI UND ARGEȘ GESEHEN VON DEN FREMDEN WANDERERN DES MITTLEREN XVII. JAHRHUNDERT

Z u s a m m e n f a s s u n g

Unter den geschicht lichen Quellen unseves Vaterlandes zahlen sich die Werke der fremden Wanderer, die sich oft wegen ihvem sublectivem charakter von der Wirklichkeit entfernen. So bringen uns die fremden Missionaren (besonders Petru Bogdan Baksic) bedeutendte ökonomische, soziale, politische, kulturelle Daten über drei Städte der Wallachei : Cimpulung, Pitești und Argeș, zum Vorschein.

Muzeul de istorie al R.S.R.

Primită în redacție la 20 februarie 1978